

Το παιχνίδι στην παιδική ηλικία, μετάβαση στην δευτερογενή ψυχική διεργασία;

Όλγα Μαράτου

“Η παιγνιώδης δραστηριότητα είναι εγγενώς συναρπαστική και αβέβαιη. Αυτό το χαρακτηριστικό δεν πηγάζει από την ενορμητική διέγερση, αλλά από την αβεβαιότητα που ανήκει στην εντός του παιδικού νου αλληλεπίδραση αυτού που είναι υποκειμενικό (σχεδόν ψευδαισθητικό) και αυτού που είναι αντικειμενικά αντιληπτό (επίκαιρο ή κοινή [μοιρασμένη] πραγματικότητα)”. D. W. Winnicott, “Playing: its theoretical status in the clinical situation”, Int. J. Ps-An., 1968, 49, 591-599.

Καταρχήν το παιχνίδι προσδιορίζεται με την κοινή του σημασία ως «εσωτερικά υποκινούμενες, οικειοθελείς δραστηριότητες που συνδέονται με ευχαρίστηση και απόλαυση». Δίνεται επίσης έμφαση στις πολλαπλές σημασίες του όρου στα ελληνικά (υλικά αντικείμενα, παίγνια με κανόνες ή και στοχευμένες δραστηριότητες, π.χ. παιχνίδια ρόλων, που χρησιμοποιούνται στην εκπαίδευση ή στην παιγνιοθεραπεία, κ.λπ.). Η εισηγήτρια προτείνει τον όρο «παιγνιώδης δραστηριότητα» ή «το παίζει» ως μια ψυχική δραστηριότητα του παιδιού και του ενήλικου. Με το παιχνίδι έχουν ασχοληθεί πολλοί επιστημονικοί κλάδοι : η κοινωνιολογία που μελετά την επικοινωνιακή πλευρά του παιχνιδιού, η ηθολογία που χωρίζει το παιχνίδι σε κοινωνικό, κινητικό και παιχνίδι με αντικείμενα και η αναπτυξιακή ψυχολογία.

Στο πρώτο μέρος της εισήγησης γίνεται αναφορά στην αναπτυξιακή ψυχολογία και κυρίως στη θεωρία του Piaget, με το ερώτημα: τι υπηρετεί η παιγνιώδης δραστηριότητα στη γνωστική ανάπτυξη του παιδιού; Ο Piaget τονίζει ότι το παιχνίδι είναι η πιο καθαρή έκφραση του μηχανισμού της αφομοίωσης (χωρίς συμμετοχή της συμμόρφωσης, δηλαδή της προσαρμογής στην πραγματικότητα). Το παιδί αφομοιώνει αρχικά τα πραξιακά (αισθητηριοκινητικά) σχήματα, αργότερα τα αναπαραστατικά και, αφότου εμφανισθεί η γλώσσα, τα συμβολικά σχήματα. Ο συμβολισμός που ενυπάρχει στο παιχνίδι του μικρού παιδιού του δίνει τη δυνατότητα να βιώσει και να εκφράσει τα υποκειμενικά του συναισθήματα όταν η γλώσσα, τα συλλογικά σύμβολα δηλαδή, είναι ακόμα ανεπαρκή.

Αναφέρεται, επίσης, η άποψη του Bruner ότι μία από τις βασικές λειτουργίες του παιδικού παιχνιδιού είναι να εξασκηθεί –εν είδει πρόβας– σε ποικίλα σενάρια της πραγματικότητας έτσι ώστε, όταν το παιδί βρεθεί αντιμέτωπο με μια δύσκολη κατάσταση, να μην τη βιώσει ως πιεστική. Στις αναπτυξιακές ψυχολογικές θεωρίες, δηλαδή, τονίζονται και η εσωτερική δραστηριότητα του νου και η συναισθηματική αντίδραση του παιδιού κατά την παιγνιώδη δραστηριότητα. Το δεύτερο μέρος της εισήγησης αφορά το «παίζει» και τη σημασία του στην ψυχαναλυτική θεωρία γενικά και στην ψυχοθεραπεία των παιδιών ειδικότερα. Με αφετηρία την άποψη του Φρόυντ (1920) ότι τα παιδιά στο παιχνίδι τους επαναλαμβάνουν όλα όσα τα εντυπωσιάζουν στην πραγματική ζωή, και έτσι «... εκφορτίζονται συναισθηματικά (abreact) από τη δύναμη της εντύπωσης... για να κυριαρχήσουν της κατάστασης» («Beyond the pleasure principle»), το παίζει απέκτησε ιδιαίτερη σημασία για τους ψυχαναλυτές στη διερεύνηση των ψυχικών δραστηριοτήτων του ατόμου.

Ως προς τη χρήση του «παίζουν», στην τεχνική της ψυχοθεραπείας των παιδιών, και με αναφορά στο ιστορικό της διαμάχης A. Freud - M. Klein, τέθηκαν τα ακόλουθα ερωτήματα:

Ισοδυναμεί η παιγνιώδης δραστηριότητα στη θεραπεία του μικρού παιδιού με τον ελεύθερο συνειρμό στην ψυχανάλυση του ενήλικου; Η απάντηση είναι αρνητική, διότι στην παιγνιώδη δραστηριότητα αυτή καθαυτή δεν υπάρχει γλωσσική επένδυση, και όταν αυτή υπάρχει, τότε παρακολουθούμε τη γλωσσική παραγωγή και όχι τη σχέση με το υλικό αντικείμενο (toy). Το ισοδύναμο του ελεύθερου συνειρμού μπορούμε ίσως να το συναντήσουμε στην «αφήγηση» του παιδιού, ενώ σκηνοθετεί και δραματοποιεί τη δραστηριότητά του με τα παιχνίδια.

Ισοδυναμεί η παιγνιώδης δραστηριότητα με το όνειρο και άρα μπορούμε να έχουμε μια απευθείας πρόσβαση στο ασυνείδητο, όπως υποστήριζε η Klein; Η απάντηση είναι και πάλι αρνητική, γιατί τα παράγωγα του ασυνειδήτου είναι πάντα μεταλλαγμένα και παίρνουν διαφορετικές μορφές, όπως συμπτώματα, ψευδαισθήσεις, όνειρα, μεταβιβαστικά φαινόμενα. Τα παράγωγα αυτά δημιουργούνται στο προσυνειδητό, δεν είναι όμως όλα όμοια μεταξύ τους. Η παιγνιώδης δραστηριότητα τοποθετείται στον μεταβατικό χώρο (Winnicott) της σχέσης της εσωτερικής με την εξωτερική πραγματικότητα και επανεργοποιεί όλα τα συναισθήματα (θετικά και αρνητικά). Η φαντασίωση μπορεί να εκφραστεί στο «παίζουν» μόνον όταν έχει προηγηθεί αναπτυξιακά η αρχή λόγου και σκέψης.

Πώς εννοείται η παιγνιώδης δραστηριότητα σε παιδιά που δεν μιλούν, όπως π.χ. τα αυτιστικά ή ορισμένα ψυχωτικά παιδιά, τα οποία δεν παίζουν αλλά καταγίνονται σε επαναλαμβανόμενες πράξεις πάνω σε υλικά αντικείμενα και στην ενασχόληση με το σώμα; Η ομιλήτρια παρουσιάζει ως παραδείγματα αρχής της δημιουργίας του απαραίτητου μεταβατικού χώρου δύο αποσπάσματα από ψυχοθεραπεία μικρών αυτιστικών παιδιών, μέσω της φωνής ή και της μίμησης στην πρώτη περίπτωση και του καθρέφτη στη δεύτερη. να το άτυπο γουϊνικοτιανό squiggle game, μια δυαδική δημιουργία μέσα σε μια διαλεκτική σχέση δύο διαφορετικών ανθρώπων, όπου ο καθένας διατηρεί την ατομικότητά του και βοηθά στο πέρασμα από μια κατάσταση μοναδικότητας (oneness) του παιδιού με τον εαυτό του στη σχέση με τον άλλον.

Στο ερώτημα, τέλος, που τέθηκε στον τίτλο της ομιλίας, αν δηλαδή η παιγνιώδης δραστηριότητα μπορεί να θεωρηθεί μετάβαση από την πρωτογενή στη δευτερογενή διεργασία, η απάντηση είναι επίσης αρνητική. Δεν πρόκειται για μια μετάβαση ή για ένα μετασχηματισμό, πρόκειται μάλλον για την εγκατάσταση μιας δραστηριότητας μεταξύ αυτών των δύο διεργασιών –της πρωτογενούς και της δευτερογενούς– που εισάγεται στη θεραπεία ως μια τριτογενής διεργασία, όπως θα έλεγε και ο A. Green, και αφορά μια νέα σχέση: του θεραπευτή με τον θεραπευόμενο, παιδί ή ενήλικο. Ως προς τη θέση της παιγνιώδους δραστηριότητας στην ψυχική ανάπτυξη, φαίνεται πως σε όλα τα επίπεδα της αλυσίδας των μετασχηματισμών εντός του ατόμου, από τη σωματική προς την ψυχονητική έκφραση, η παιγνιώδης δραστηριότητα κατέχει μια προνομιακή θέση ως μεσολαβητής μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πραγματικότητας.